

Прикази

ЈОЗЕФ ХОЛЕЧЕК: „МАРКО МИЉАНОВ“

Просвета, Београд 1960. г.

Изванредно интересантна личност Марка Миљанова, познатог народног вође, јунака и књижевника, привлачила је пажњу људи од пера, како његових савременика тако и каснијих писаца. Прво веће савремено свједочанство о Марку оставио нам је Јозеф Холечек, истакнути чешки писац посљедњих деценија XIX и првих XX вијека. Радован Лалић, писац предговора ове књиге, каже да је Холечек о Марку толико написао да би све то сачинило књигу од преко 300 страна. Овај спис, међутим, под насловом „Марко Миљанов“, јесте у ствари друга свеска Холечекова већег дјела „Црна Гора у доба мира“, које је објављено 1883. године. Али је ово дјело, макар једва 90 страна малог формата, једна заокружљена цјелина, то јест пуна Холечекова пројекција личности Марка Миљанова. Релативно опсежни предговор Лалића, тиме што је у њему дат широки захват књижевне и друштвене личности Јозефа Холечека, умногоме доприноси разумевању овога дјела. Према стручној оцјени писца предговора књига излази у „савесном и лепом“ преводу Сава Оровића.

У своје списатељском поступку Холечек је превасходно романтичар. Његов жанр је својеврстан: књижевност и публицистика тако се прожимају да је тешко одредити гдје почиње једно а гдје се завршава друго. Холечеков идејни став карактерише његова аверзија према малограђанству и инсистирање на патријархалним вриједностима словенских друштава. Отуда у политици његово словенофилство, у ствари илузије у духовно вођство и ослободилачку мисију царске Русије међу словенским народима. Зато у кругу његова интересовања јесу првенствено словенски народи. Од свих највише га привлаче Југословени, а од ових Црногорци. У Црну Гору Холечек долази пред сам почетак великога рата 1876—1878. године. Он се одушевљава црногорском патријархалном средином. У њеним људима, простим, отворена срца, храбрим, Холечек види чисту словенску душу, сачувану од утицаја цивилизације. Он се безгранично диви масовном хероизму и невиђеном пожртвовању Црногораца у рату. Холечек је заиста искрен и добронамјеран, али је код њега посматрање живота одвећ потчињено и засијењено романтичарским заносом, што прилично замагљује стварност. Ово свакако

вриједи у случају његове књиге о Марку Миљанову, у вези с којом желимо нешто да речемо.

Личност Марка Миљанова толико је импресионирала Холечка да је за њега Марко отјеловљење свих људских врлина, без икаквих мана. „Нијесам нашао ни у животу, ни у књигама другог човјека за кога бих могао рећи: тај је као Марко Миљанов“. И све друго у овој књизи написано је у томе духу. Истинска љепота моралног лика Марка Миљанова могла је да учини такав утисак на овога Чеха, који је само у патријархалном друштву тражио живи модел идеалног човјека. Међутим, Холечеково дјело, усљед очевидно прејакe субјективне обојености у цјелини, није и не може да остане без примједбе. Ми се овдје нећемо задржавати на акцетирању карактерних црта и личних згода из живота Марка Миљанова, него ћемо указати на неколико момената који су на извјестан начин од историографског интереса у ужем смислу.

Политичка схватања Марка Миљанова, на примјер, Холечек некако импровизује кроз један њихов разговор о разним проблемима друштвеног и политичког живота ондашње Аустро-Угарске, односно Чешке; ријеч је наводно била о војсци, полицији, рату, законодавству, парламентаризму, слободи. Холечек та питања расправља са гледишта једне опште грађанске логике. Марко као да их посматра из перспективе своје заостале средине, али резонује веома разборито. Просуђујући поједина Маркова разматрања имамо утисак да су била изнад могућности домаће, црногорске политичке наобразбе. Што је са тиме Холечек хтио, не знамо. Иначе је овдје, као и махом у књизи, стил и израз Маркова причања, који је првобитно обрађен интелектуалним изразом и стилном самога писца, у чешком језику у овом савременом српскохрватском преводу, природно, изгубио готово сву чар оне Маркове просте и исконски народне ријечи.

Говорећи о војној и политичкој улози Марка Миљанова Холечек му у свакој прилици без икакве резерве одређује прво мјесто. Тако у бици на Фундини 1876. године каже да је Марко Миљанов душа и творац те велике побједи Црногораца над Турцима. Али слава није припала њему, него војводи Божу Петровићу. Не знамо да ли су чије заслуге непосредно последице те битке увеличаване или умањиване, али знамо да је тога међу Црногорцима уопште тешко могло да буде. Војвода Марко Миљанов, са војводом Илијом Пламенцем и војводом Божом Петровићем, као врховним командантом читавог Јужног фронта, има је једну од најистакнутијих улога у командовању на Фундини, па је и његова заслуга таква. У погледу заслуге за побједу, досадашње стручне војноисторијске оцјене не дају ниједноме команданту на Фундини неку предност пред другима.

Изразиту слику свога романтичарског расположења Холечек нам даје када прича о једном иступу Марка Миљанова пред

међународном комисијом за разграничење, убрзо послије рата. Црногорски комесар за одређивање границе Станко Радоњић успио је да увјери остале чланове комисије да гранична линија иде неколико стотина метара даље од прелиминарно означене. Марко је, међутим, комисији тачно показао докле иде нова граница. У вези са приговорима неких Црногораца да се Марко ту није показао довољно патриотом, Холечек је навео његов одговор: „Јунаку приличи да осваја земљу, али не приличи му да је краде. За интересе отаџбине стављао сам на коцку главу, али част не дам. Ако хоћете да имате ширу територију него што нам по заслузи (!?) припада, дајте војске колико ми треба и ја ћу вам је освојити“. Очигледно, код Холечека се Марко не препоручује као савремени политичар, што је уосталом сасвим појмљиво. Али Марков скроз неопортуни гест пред међународном комисијом свакако је заслуживао замјерку.

На претходно, по некој унутрашњој логици, надовезује се Холечекова верзија о узроцима битке на Новшићима. „Цетињске дворске интриге чврсто су ријешиле да Марко мора бити потучен“. До те битке дошло је код Плава (Холечек каже код Гусиња) крајем 1879. године. Холечек избјегава да каже да је Марко ту претрпио пораз. У самој ствари пораз се тешко могао избјећи, јер је Марко учинио један нагао, непромишљен и са војничког гледишта уопште неправилан испад. Могуће је да је у позадини тога догађаја и било неке интриге, али до данас то нико није доказао, укључив најприје Холечека. Овим смо хтјели само да кажемо колико је Холечек на моменте пристрасан, а никако да умањујемо ратничке способности и велике заслуге војводе Марка Миљанова, које су освједочене толиким његовим побједама у борби за слободу Црне Горе.

У природи је Марка Миљанова да му је био туђ сваки политички опортунизам. То се најбоље види по његовом иступу поводом херцеговачког и кривошијског устанка 1882. године против аустроугарске окупације. Прије свега, у овоме догађају Марко, као и Холечек или други, видјели су само спољашње тактизирање црногорске владе, која на моменте, наоко, чак сарађује са аустријским властима у гушењу устанка. Тајне везе и поруке устаницима са Цетиња познате су биле само уском кругу посвећених. По Маркову схватању, како то износи Холечек, Црна Гора је већ тешко сагријешила према Херцеговини; на Берлинском конгресу није требало допустити да одлучују „о нама без нас“, и томе слично. Мислимо пак да су и политички просјечни савременици могли да буду начисто да се Црна Гора није могла одупријети одлуци великих сила о Херцеговини. А сада, пошто је чекао пола године, не могавши више да издржи дипломатску игру између црногорске владе и Аустрије преко леђа Херцеговаца, Марко Миљанов одлази на Цетиње. Затражио је од књаза Николе да му дозволи да на своју одговорност сакупи 1.500 Црно-

гораца и са њима пође у Херцеговину да се туку против Аустро-Угарске. Књаз је то глатко одбадио: „Иди кући, Марко, и стављај хладне облоге на твоју усијану главу. Кад будем хтио да пођеш у рат, наредићу ти; извршуј само оно што ти наредим, за остало се не брини.“ Марко је књазу одговорио у своме стилу: „Нијесам ти коњ, господару, да за мене нема друге воље осим твоје. Ја имам својих пет чула која ће увијек твоја наређења прво испитати да ли смјерају добру; ако је тако, Марко ће их тачно извршити; није ли, мораш милостиво опростити ако се не осврнем на њих“. Послије таквог разговора Марко је књазу Николи вратио сва одликовања и са капе војводски грб. Повукао се у приватни живот на своме Медуну или у Подгорици, гдје је, иначе, послије рата добио кућу познатог Турчина Јусуфа Крнића.

Патриотизам, ратничко расположење и готовост Марка Миљанова да се у Херцеговини до краја бори, ван сваке су сумње. Маркова тактичка замисао о вођењу рата била је: да против надмоћнијег непријатеља води исцрпљујуће герилске борбе засноване на снази маневра, изненадним ударима на слабије тачке и брзим извлачењем пред навалом надмоћнијих снага. Претпоставка о таквом начину ратовања против регуларне аустроугарске војске заиста је имала реалног смисла. Али је тадашња општа политичка констелација сваки рат у Херцеговини чинила безизгледним. А с друге стране, водити рат поткрај XIX вијека, било то и у Херцеговини, у име неке чисте идеје слободе и из братског саосјећања, а политички или класно без одређенијег смисла и циља, значило је у најмању руку немати реалне перспективе. Јасно је, додуше, да Марко Миљанов тада није могао да дође до тих сазнања. Али без обзира на то, поступак Књаза Николе према Марку, мада није био у фином тону, мислимо да је био потпуно у складу са интересима црногорске државе, макар што се ту подразумијевају и интереси књажеве династије.

Нашу пажњу привукло је и једно Холечеково опажање из живота Марка Миљанова, изречено као на пб уста. Марко је наводно говорио како би увијек могао да има капитал од 2000—3000 (фиорина — Н. Р.), али како да сакупља новац док и један од његове браће трпи оскудицу. „Није раздао свој новац, већ дао под зајам, и то под интерес, да не би изгубио могућност и право да њиме помаже потребнијим.“ Очеvidна је, а донекле и разумљива, Холечекова површност. Трговина и зеленашење, међутим, били су тада редовни послови већине имућнијих људи, што није избјегавао ни Марко Миљанов. У условима јако заостале и недовољне пољопривредне производње и непостојања индустрије, те дјелатности биле су готово једини извор унутрашње акумулације капитала у Црној Гори. Ако су зеленашење и трговина изазивали оправдано роптање сиротиње, тешко погађане вађевином и зеленашким каматама, у тадашњем друштвеном и привредном

развитку Црне Горе те појаве се и нијесу могле избјећи. Треба само истаћи да су Холечеку била далеко дубља схватања о свакодневној, нимало романтичној борби за живот, што је народу већ доносио развој капитализма.

Одступање Марка Миљанова са политичке позорнице ми не бисмо могли да тумачимо неким његовим револуционарним, напредно демократским или сличним ставом. Он и није могао имати никаквог одређенијег опозиционог става у иоле модернијем смислу. Јер за какав антиапсолутистички покрет са реалнијим смјером осамдесетих и деведесетих година прошлога вијека није постојало никаквих објективних предуслова. У привредном погледу Црна Гора тада се налази тек на почетку релативно бржег капиталистичког развоја, а у погледу друштвене надградње она још чврсто задржава сва обиљежја патријархалних облика живота, назора, схватања, обичаја. Стога се и не поставља питање што Марко Миљанов, посебно онакав каквог упознајемо код Холечека, није могао да превазиђе стварност своје средине, свога доба. Напустивши јавно ангажовање, Марко Миљанов могао је да остане свој, достојанствен и у народу омиљен, и, уосталом, да се посвети својем корисном и плодносном књижевном раду.

Холечеково дјело свакако има извјесну трајнију вриједност по ономе што износи из живота и о лику Марка Миљанова, мада је оно, шире гледано, више свједочанство самих пишчевих погледа и импресија на догађаје, појаве, људе — др. Иако умногоме задржава белетристичку привлачност, у суштини је ово дјело посве превазиђено. Превазиђено је због оградних оквира општих схватања доба у коме је настало, због краткости текста свога жанра и, што је субјективна околност, због идејног конзерватизма самога писца. Права вриједност ове Холечекове књижице сада је, мислимо, у њеном индиректном дјејству: једно дјело које је без сумње понајвише допринијело да се личност Марка Миљанова у досадашњој литератури толико глорификује, узноси изнад нормалне атмосфере стварног живота, самим тим што се пред нашим читаоцем појављује у својој цјелини, дјеловаће, бар донекле, и у обрнутом смјеру — да личности и дјелу Марка Миљанова свакако ваља прилазити и из аспеката реалности више него што је то било до сада. Због овога, и посебно због своје праве вриједности, Марко Миљанов сигурно заслужује да се о њему напише једна историјска, научна монографија.

Новак Ражнатовић